

практично були втрачені. Ніхто з них, за винятком хіба що одиниць, не збирався повертатися на батьківщину.

Головною проблемою залишалась відсутність постійного зв'язку з Росією, в якій анархістський рух ледве жеврів. Не випадково один із делегатів лондонської конференції констатував: “Кому ми можемо зараз сприяти, якщо нема анархістського руху в Росії. Наша робота зведена до нуля. Адже у нас і зв'язків нема” [6.-С.552].

Однак ситуацію ледь не клінічної смерті руху різко змінили нові обставини, пов'язані з початком світової війни й викликаной нею системної кризи. Тоді і з'ясувалася стратегічна роль закордонних організацій. Нечисленні, вони все ж не дозволили руху зникнути остаточно і стали тим клоном, без якого відродження анархізму в Росії в час нової революції вкрай би ускладнилось, принаймні, вимагало б досить багато часу.

Джерела та література

1. Мороко В.М. Закордонні організації російських анархістів на початку ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XIV.
2. Мороко В.М. Спроби вижити: закордонні організації російських анархістів у 1907-1910 рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XV.
3. “Рабочий Мир.” Цюрих. 1912-1914. Видання групи анархістів-комуністів “Рабочий мир”. З лютого 1914 р. орган федерації закордонних груп російських анархо-комуністів.
4. “Голос труда.” Нью-Йорк. 1911-1917. Видання російської робітничої групи
5. Державний архів Російської Федерації (м. Москва).
6. Анархисты: Документы и материалы. 1883-1835 гг.: В 2 т. – М., 1998. – Т.1. 1883-1916 гг.
7. Бібліотека Російського незалежного інституту соціальних і національних проблем. Фонд архівного зберігання.
8. Худайкулов М. Из истории борьбы большевистской партии с анархизмом. – Ташкент, 1984.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the Russian emigrant anarchist organisations' activity before the Word War I. The author shows their foreign operational bases as those, which played a great role in the development of anarchism as the liberating movement in Russian Empire. It is resumed that foreign organisations influenced greatly on the rebirth of anarchism at the time of Russian Revolution of 1917.

Д.І. Ткач

РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УГОРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В ОСТАННІ ДЕСЯТИРІЧЧЯ ХХ СТ.: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1. Насадження соціалістичної моделі в Угорщині, стадії розвитку, конфліктологічні парадигми, шлях до наступного постсоціалістичного перетворення.

Стрімкі за часом та революційні за змістом зміни суспільно-політичних систем, що мали місце у Центральній та Східній Європі на межі 80–90-х років мають свої історичні, політичні, економічні, соціальні, гуманітарні причини, без детального аналізу яких неможливо зрозуміти, яким чином формувався та проходив процес розвалу соціалістичного ладу. Чи залежав він від внутрішніх, чи зовнішніх причин, чи від обох зразу? Чи був у цілому в цієї соціально-політичної системи шанс на виживання. І чи мають рацію ті вчені,

які стверджують, що причини краху соціалістичної системи сховані у її надрах, у сутності тієї влади, яка називала себе народною.

Щодо Угорщини, то в історичному плані початок “соціалістичного поступу”, скоріш за все, необхідно відносити до Тегеранської (1943 р.) та Ялтинської (1945 р.) мирних конференцій. Саме на цих саммітах керівники провідних країн антигітлерівської коаліції Черчілль, Рузвельт і Сталін визначилися щодо майбутнього післявоєнної Європи. Угорщина попала у сферу впливу Радянського Союзу, і, хотіли чи не хотіли цього угорці, їхня доля, а також доля країни впродовж багатьох років, стала залежати від Москви. Загалом роки радянського панування можна поділити на такі етапи:

1. Кінець 1944 р. – середина 1947 р. – спроба побудови країни народної демократії;
2. Середина 1947 р. – 1956 р. – насаджування сталінського соціалізму, базованого на відкритому терорі, нехтуванні будь-яких прав людини тощо;
3. 1956 р. – середина 80-х років – побудова “розвинутого соціалістичного суспільства”;
4. Середина 80-х – початок 90-х років – підготовка процесу демонтажу тоталітарної соцсистеми та переходу до суспільства, заснованого на принципах демократії та ринкової економіки. Початок розвитку багатопартійної системи.

Перший етап. 2 грудня 1944 р. на звільненій Радянськими військами території Угорщини у м. Сегед був створений Угорський національний фронт незалежності, до якого увійшли Угорська комуністична партія (УКП), Соціал-демократична партія Угорщини (СДПУ), Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ), Буржуазно-демократична партія (БДП), Національна селянська партія (НСП) та профспілки. Створювались також місцеві органи Фронту, які спочатку виконували функцію місцевих органів державної влади. 22 грудня в м. Дебрецен на засіданні Тимчасових національних зборів (їх делегати обиралися відкритим голосуванням на масових мітингах) було створено Тимчасовий національний уряд, склад якого попередньо був узгоджений із Й. Сталіним. Уряд очолив Бела Далнокі-Міклош. До його складу увійшли три комуністи, два члени ПДСГ та чотири безпартійних.

28 грудня 1944 р. Угорщина оголосила війну гітлерівській Німеччині, а 20 січня 1945 р. – підписала угоду про перемир'я, згідно з якою Угорщина поверталася у кордони 1937 р. До укладення мирного договору на її території діяла Союзна контрольна комісія (СКК) на чолі із К.Є. Ворошиловим.

У листопаді 1945 р. відбулися вибори до Національних Зборів Угорщини на основі загального таємного голосування, які показали, що народ цієї країни не бажає підтримувати ліві сили. Так, ПДСГ отримала 57% голосів, а УКП і СДПУ лише по 17% кожна. Партія дрібних сільських господарів, розуміючи, що в умовах, які склалися, їй ніхто не дасть можливості створити самостійний уряд, пішла на створення коаліційного уряду. Новий демократичний уряд, що складався із 7 осіб від ПДСГ, 3 від КПУ, по одному від СДПУ та НСП, очолив представник ПДСГ Золтан Тільді. Ключові пости у цьому уряді, як і слід було очікувати, дісталися комуністам. Тому всі спроби дрібних сільських господарів повернутися як в економіці, так і в політиці до довоєнних цінностей були марними.

1 лютого 1946 р. за ініціативою соціал-демократів Угорщина була проголошена Народною Республікою, було також впроваджено пост президента. На цю посаду обрано З. Тільді, якого на посту прем'єр-міністра замінив представник цієї ж партії Ференц Надь. На початку 1947 р. був “розкритий” закомлот Ф. Надя та інших “реакційних лідерів” ПДСГ, метою якого було повалення демократичного республіканського ладу. Всіх учасників “закомлоту” було заарештовано. Звичайно, за таких умов підтримувати опальну партію було небезпечно, але ПДСГ отримала на виборах у серпні 1947 р. 68 мандатів, і хоч це було на 177 менше ніж у 1945 р., все ж це було багато. Завдяки маніпуляціям, проведеним комуністом-міністром внутрішніх справ Л. Райком, комуністи отримали на виборах 22% голосів (100 місць), що в тих умовах робило їх найчисельнішою партією в парламенті та дало можливість захопити всі ключові посади в уряді. З цього часу починається другий етап [2.-С.476].

У червні 1948 р. комуністи об'єдналися із соціал-демократами та утворили Угорську партію трудящих (УПТ). Нова партія прийняла за основу принципи марксизму-ленізму, а також “вчення Сталіна”, розпочала класову боротьбу із всіма іншими партіями, в результаті чого практично всі інші партії припинили свою діяльність. В країні почала утверджуватися партійно-тоталітарна держава із міні-Сталінім – М. Ракоші, який разом із соратниками повернувся на батьківщину із московської еміграції. Бездумне копіювання радянської моделі у всіх сферах життя угорського суспільства викликало незадоволення, а то і протест у населення, яке хоч і було залякане, але мало власний досвід життя у суспільстві із іншими ціннісними орієнтаціями. Насадження колективізації на селі, бездумна індустріалізація, боротьба із релігією, викорінювання національних традицій, голе адміністрування з впровадженням у повсякденне життя культу особи М. Ракоші призвели до кризи системи та відкритого протистояння між владою і народом.

Ось як про це пише багатонаціональний авторський колектив у книзі “Криза деєсталінізації в Східній та Центральній Європі 1953-1956 рр.”: “Криза деєсталінізації привела до скритих або явних дисфункцій в соціальній та політичній сферах, які, з одного боку, стали результатом сталіністської практики здійснення влади, а з іншого, – перших обережних спроб цю практику змінити в рамках існуючої системи. Ця криза також віддзеркалювала конфлікт статично організаційної форми панування з динамічними та багатограними інтересами суспільства” [3.-S.8].

У 1949 р. парламент приймає нову Конституцію, в якій стверджується, що Угорщина є “державою робітників та трудового селянства”, де “вся влада належить народу”.

Конфлікт, що назрівав в угорському суспільстві, змусив керівництво КНРС у червні 1953 р. запропонувати М. Ракоші відмовитися від посади глави уряду, залишаючись при цьому першим секретарем ЦК УПТ [4.-С.33]. За рекомендацією з Москви, прем'єр-міністром був призначений Імре Надь, що висунув нову економічну програму. В результаті рішень червневого (1953 р.) пленуму ЦК УПТ у суспільному житті Угорщини проявилися перші ознаки “відлиги”. Почалися акції реабілітації незаконно засуджених, активізувалася діяльність громадських організацій. Однак процес демократизації не зміг розгорнутися у повну силу. Використовуючи економічні труднощі на початковому шляху переходу до ринкових форм господарювання, Ракоші та його оточення почали контрманевр. Прем'єр-міністр був звинувачений “у серйозному порушенні принципу колегіальності”.

У результаті відбулася поляризація суспільства, що вилилася в протистояння реформаторів і консерваторів, у протиборство прихильників демократизації і диктатури, у суперництво між Надєм і Ракоші. У квітні 1955 р. Надь був зміщений з посади прем'єр-міністра, а в грудні – виключений з партії [4.-С.106]. Настало нове “похолодання”. І все ж спроби відновити колишні методи управління країною зустрічали зростаючий опір. На підтримку реформ активно виступала інтелігенція.

Навколо І. Надя, виключеного з рядів партії, але який добився своєї політичної реабілітації, сформувалася опозиція. Про загострення обстановки в країні посол СРСР в Угорщині Ю.В. Андропов періодично інформував Москву.

Так, у своїй телеграмі з Будапешта від 29 квітня 1956 р. він підкреслював, що “правим опортуністам і ворожим елементам у результаті демагогії і провокації удалося створити в частини робітників таке уявлення, що керівництво УПТ у нинішньому його складі не забезпечує належним чином проведення в життя рішень XX з'їзду КНРС в Угорщині через те, що частина старих членів Політбюро ніби чинить опір цим рішенням, а молоді товариші не можуть проводити цю роботу внаслідок своєї недосвідченості. Таке уявлення дуже шкодить авторитету Політбюро в очах партійного активу і частини робітників” [4.-С.106].

Аргументувавши свою думку про небезпеку, що виникла для єдності керівництва партії і країни, Андропов запропонував: “Незважаючи на те, що друзі не просять нашої поради з цього питання... переговорити з ними про це, відверто висловивши наші побоювання...” [4.-С.107]. Реакцією на цю інформацію з'явилася постанова президії ЦК КНРС від 3 травня, відповідно до якої М.А. Суслову “доручалося більш докладно вивчити ситуацію в Угорщині” [4.-С.108].

М. Суслов, здійснивши візит до Будапешта, особисто переконався, що політична ситуація в країні напружена до краю. При цьому, як він помітив, серед нетехнічної інтелігенції, частини працівників партійного апарату, в тому числі й ЦК, а також “серед реабілітованих за останні два роки комуністів, що складають значну групу колишніх керівників, поширене невдоволення нинішнім керівництвом ЦК УПТ. У самому ЦК є група прихильників Імре Надя, група не найкращих колишніх соціал-демократів, а також група політично незрілих і безпринципних працівників” [4.-С.108].

М. Суслов звернув увагу й на те, що у кадровій політиці УПТ “великі ненормальності”: на керівну роботу слабко висуваються особи угорської національності. “Під прапором залучення до керівництва більш авторитетних і досвідчених кадрів, серед яких більшість складають товариші єврейської національності, – підкреслював Суслов, – є тенденція ще більше відсунути від керівництва молоді кадри угорської національності” [4.-С.110].

Для здійснення впливу на прийняття рішень щодо зміцнення існуючої влади в Угорщині президія ЦК КПРС відрядила у Будапешт А.І. Мікояна. На зустрічі, що відбулася 13 липня, угорські лідери доповіли йому про ситуацію, що склалася, “визнавши її дуже складною і гострою” [4.-С.110]. На запитання Мікояна, “чому вони не починають репресій і арештів щодо ватажків ворожих елементів”, Ракоші відповів, що становище настільки ускладнилося і напруга так посилилася, що “арешти не допоможуть”. “Заарештуємо одних, – сказав він, – з’являться інші, заарештуємо інших – з’являться треті, і цьому не буде кінця” [4.-С.111].

А. Мікоян зі сказаного зробив висновок, “що досягнення єдності в керівництві партії, а також відновлення довіри в членів ЦК до Політбюро прямо впирається у питання про перебування т. Ракоші на посаді першого секретаря ЦК УПТ”. І тут же він запропонував Ракоші “самому подати у відставку”, і тим самим “забезпечити партії збереження свого керівництва і полегшити розгром опозиційних і ворожих елементів” [4.-С.111]. Після цієї поради угорські лідери “зраділи такій постановці питання”, а сам Ракоші, який був присутнім на бесіді, заявив, що, ставлячи інтереси партії понад усе, “він готовий подати у відставку” й вважає такий захід правильним, якщо “Ви, – додав він, – вважаєте це корисним” [4.-С.111]. На завершення зустрічі відбувся обмін думками щодо можливої кандидатури на посаду першого секретаря ЦК. Однак єдності в цьому питанні досягнуто не було.

На засіданні Політбюро, що відбулося у другій половині дня і на якому з угорської сторони були присутні 13 чоловік [4.-С.113], виступив А. Мікоян. Свій виступ він розпочав з оцінки політичної обстановки, що склалася після XX з’їзду КПРС, і підкреслив, що перед лицем могутнього руху прогресивних сил світу “імперіалісти скажено обороняються і в свою чергу самі намагаються переходити в наступ, відшукуючи різні слабкі місця у соціалістичному таборі”. Висловивши заклопотаність ЦК КПРС, а “також братніх комуністичних партій інших країн” станом справ в Угорщині, він визначив мету майбутніх дій, сформулювавши її у такий спосіб: “...Не можна допустити, щоб тут відбулося щонебудь несподіване й неприємне, подібне познанським подіям” [4.-С.113].

Розкриття причин, що викликали ускладнення ситуації в Угорщині, стало одним із ключових моментів промови. На його думку, до них відносилися: “натиск з боку ворожих елементів”; “усе більше поширення впливу ворогів і опортуністів на маси” і залучення їх “у боротьбу за повалення керівництва партії”; формування в країні “рівнобіжних центрів з ворожих елементів, що діють нагло й самовпевнено”; діяльність гуртка ім. Петєфі, що “став активно діючим організаційним і ідеологічним центром”; сильний вплив орієнтованих на І. Надя правих елементів, що “отруюють своєю ідеологією партійних товаришів”. Іншими обставинами, що загострили обстановку в країні, як думав Мікоян, була слабка дисципліна у Центральному комітеті партії, а також той факт, що “багато комуністів, інтелігенти, розчинилися в дрібнобуржуазному середовищі, опозиційно налаштованому до уряду” [4.-С.113]. За його пропозицією на цьому засіданні було розглянуте питання про відставку Ракоші з посади першого секретаря й члена Політбюро ЦК УПТ [4.-С.113,117].

А. Мікояну із бесіди з секретарем Пештського обкому УПТ Я.Кадаром, що відбулася наступного дня (14 липня), стала відома думка останнього про причини антирадянських настроїв в Угорщині. За оцінкою Кадара, вони розвинулися внаслідок того, що в друкованих органах було досить шаблонно організована справа пропаганди досягнень СРСР у галузі науки й техніки, у той час “як успіхи угорських учених та інших фахівців недооцінювалися”. До того ж у країні було заборонено одержувати іноземну технічну літературу, особливо західну”, що “відбулося завдяки радянському впливу і під його тиском”. Неприязнь угорської інтелігенції до СРСР викликана і тим, що “у багатьох підручниках майже третина всього матеріалу присвячена вихвалянню Сталіна і Радянського Союзу” [4.-С.120].

На закінчення бесіди Я.Кадар вимовив багатозначну фразу: “У нас багато хто говорять, що радянські товариші втручаються у справи Угорщини і завжди невдало. Чому б їм тепер не втрутитися в наше становище, може тепер це буде вдалим”. На сказане Мікоян відповів сміхом [4.-С.122-123].

В угорському керівництві зміна політичних фігур відбулася через кілька днів. На пленумі ЦК УПТ, що відбувся 18 липня, була прийнята відставка Ракоші, який відразу ж разом із дружиною, радянською громадянкою Ф.Ф. Корніловою, виїхав до СРСР на “лікування” [5.-С.9].

Першим секретарем ЦК УПТ був обраний його вірний соратник, Е. Гере, що поділяв з ним відповідальність за згубну економічну політику і репресії кінця 40-х – початку 50-х років. До складу центрального керівництва було обрано чотирьох нових членів, у тому числі Я. Кадара, і двох кандидатів, а в ЦК було кооптовано 14 членів і кандидатів [6.-№4.-С.127-128]. Однак ці зміни, як з’ясувалося згодом, вилилися лише в тактичну комбінацію, яка мало що змінювала по суті.

Аналіз вищевикладеного дозволяє зробити висновок про те, що політичні й державні лідери Радянського Союзу не тільки володіли інформацією про складну ситуацію в Угорщині, але й вживали, як їм уявлялося, адекватних заходів для її стабілізації. Однак, при різкому загостренні обстановки вони не виключали і більш рішучих дій, а саме – демонстрацію воєнної сили. Що і відбулося буквально через декілька місяців.

Драматичні події осені 1956 р. в Угорщині залишили глибокий слід в історії повоєнної Європи. Вони стали відображенням складних проблем і протиріч, що склалися в епоху “холодної війни”, і викликали найширший резонанс в усьому світі. За минулі з тих пір майже п’ять десятиліть сформувалася солідна історіографія, присвячена цій темі. Але більшість досліджень, що виходили в Угорщині та СРСР аж до кінця 80-х років [7], носила тенденційний характер. Такий підхід пояснюється низкою причин: політичними умовами, в яких працювали дослідники, відсутністю доступу до важливих архівних документів, існуванням ідеологічних табу, твердою державною цензурою. Тому донедавна як у радянській, так і в угорській літературі оцінки того, що відбулося, давалися тільки на основі “погоджених” партійних позицій. На рубежі 90-х років в Угорщині, СРСР, а потім і в Росії, з’явилися нові дослідження, автори яких спробували уникнути “перекосів”, що були в попередніх роботах, і об’єктивно показати розвиток ситуації в Угорщині до і після повстання, у тому числі в критичні дні кінця жовтня – початку листопада 1956 р. [8].

Визначальним кроком, що дозволив усунути багато “білих плям”, стала передача угорському уряду в листопаді 1992 р. Президентом Російської Федерації комплексу секретних документів, пов’язаних із цими подіями. Через три місяці вони були видані в Будапешті у двох збірниках: “Досьє Єльцина. Радянські документи про 1956 рік” і “Невідомі сторінки історії 1956 р. Документи з колишнього архіву ЦК КПРС” [6.-№4.-С.103]. Незабаром ці матеріали були опубліковані й у Москві [6.-№4-6]. Аналіз нових архівних документів і останніх історіографічних робіт дозволяє більш ясно представити механізм дій кремлівського керівництва з політичного врегулювання угорської кризи, розкрити спонукальні причини і прояснити характер збройного втручання СРСР у хід подій і повніше висвітлити реакцію на них світової громадськості.

У середині жовтня 1956 р. внутрішньополітична обстановка в Угорщині різко погіршилася, небезпека полягала у тому, що якщо 3-4 місяці тому невдоволення висловлювала тільки інтелігенція, то тепер ці настрої починали досить широко проникати в середовище робітників, не кажучи уже про помітно схвильоване селянство, яке вимагало... розпуску виробничих кооперативів” [6.-№4.-С.131]. Крім того “нездорові настрої стали поширюватися серед частини працівників держбезпеки й ряду керівних армійських працівників”, які виступали “проти керівництва партії” [6.-34.-С.134].

Ускладнення становища в країні обумовлювалося і труднощами в економіці: зібраний у той рік врожай значно поступався торішньому; через нестачу в країні вугілля, нафти й сировини простоювали підприємства; на залізничному транспорті було скорочено 600 потягів, головним чином пасажирських. Усе це торкалося інтересів угорців і впливало на їхні настрої” [6.-№4.-С.131].

Реакція, як про те інформував радянське керівництво перший секретар ЦК УПТ, “спекуючи на економічних і, головним чином, на політичних труднощах, знову підняла голову”, власне кажучи, зімкнувшись з опозиційними елементами усередині партії. На думку Е.Гере, “опозиціонери” стали діяти “особливо нахабно” після перепоховання 6 жовтня останків реабілітованого Ласло Райка [6.-№4.-С.131].

Повернення І.Надя в Політбюро, притягнення до судової відповідальності Ракоші і його соратників, а також видалення з керівництва партії членів Політбюро старого складу, відповідальних за репресії, а також інших з числа молоді, як недосвідчених та неавторитетних, рішуче вимагали супротивники правлячого режиму.

Бесіда Ю. Андропова з Е.Гере підтвердила його побоювання. Перший секретар ЦК УПТ висловив занепокоєння, що І.Надь, прийшовши в Політбюро, “може виявитися господарем становища”, тому що “його політика “перепочинку” в розвитку промисловості, сумнівний демократизм і антикооперативні настрої досить популярні в партії”. Далі він підкреслив, “що ті сили, які хочуть відірвати Угорщину від СРСР і всього соціалістичного табору, використовують у своїх цілях І.Надь”. При цьому, “якщо Надь одержить можливість здійснити свою політику... в Угорщині в найближчому майбутньому, можуть відбутися такі зміни, в результаті яких її суспільний і державний устрій буде схожим на соціалістичний ще менш, ніж це має місце в Югославії” [6.-№4.-С.132]. На питання, як перший секретар та інші члени Політбюро думають справлятися з наявними труднощами, Гере відповів, що “ні він, ні інші товариші поки не бачать виходу із становища” [6.-№4.-С.134].

Висновок посла був однозначний: “Якщо наші друзі будуть і надалі вести таку ж непротивленську політику, поява Імре Надя як керівника партії й країни, представляється справою майже можливою” [6.-№4.-С.134-135]. І він не помилився. У черговій інформації Ю. Андропова, отриманій членами президії ЦК КПРС 15 жовтня, повідомлялося, “що після похорону Райка Надь розвиває дуже активну політичну діяльність”, “з’являється майже на всіх великих масових заходах, у низці газет і журналів надруковані його фотографії, а в будинку Надя на даний час установлені години прийому відвідувачів, куди у великій кількості приходять представники угорської інтелігенції” [6.-№4.-С.137].

23 жовтня в атмосфері назрівання суспільного вибуху і під впливом польських подій у Будапешті відбулася 200-тисячна демонстрація, у якій брали участь представники майже всіх прошарків населення. Вона почалася під гаслами національної незалежності, демократизації, повного виправлення помилок ракошистського керівництва, притягнення до відповідальності винних за репресії. Серед вимог фігурували: негайне скликання партз’їзду, призначення І.Надя прем’єр-міністром, вивід радянських військ з Угорщини, руйнування пам’ятника Сталіну.

Влада була в розгубленості. В ході перших зіткнень із силами охорони порядку характер маніфестації змінився: з’явилися антиурядові гасла. Е. Гере телефоном звернувся в Москву з проханням ввести в Будапешт радянські війська, що знаходилися в Угорщині. У радіозверненні до народу він кваліфікував те, що відбулося, як контрреволюцію.

До вечора почалося повстання. Озброєні демонстранти захопили радіоцентр, ряд військових і промислових об'єктів. У країні був уведений надзвичайний стан [5.-С.10].

Уночі пленум ЦК УПТ утворив новий уряд на чолі з І. Надєм, який у своїй вітальній промові на засіданні ЦК не заперечив проти запрошення радянських військ. Однак наступного дня, коли війська уже ввійшли в столицю, він відхилив прохання посла СРСР підписати відповідний лист. Цю місію виконав колишній глава уряду Хегедюш, у чому був певний резон. У тексті звернення говорилося: “Від імені Ради Міністрів Угорської Народної Республіки прошу уряд Радянського Союзу надіслати на допомогу радянські війська в Будапешт для ліквідації безладь, що виникли у Будапешті, для швидкого відновлення порядку й створення умов для мирної творчої праці”. Лист, на якому була проставлена дата – 24 жовтня, надійшов у Москву лише через чотири доби.

Особливий корпус, що знаходився в Угорщині, військові підрозділи Прикарпатського військового округу і ряд з'єднань Радянської армії у Румунії стали ударною силою, спрямованою на придушення народних заворушень. Тим часом у Будапешт терміново прибули члени президії ЦК КПРС А. Мікоян і М. Суслов, голова КДБ І. Сєров. Радянські представники спробували домогтися зниження загострення виступів, використовуючи саме великий авторитет І.Надя. Однак повстання, що почалося, поставило перед новим прем'єром І. Надєм дилему: або залишитися маріонеткою Кремля, або бути з народом. У різних містах і населених пунктах Угорщини почалися сутички між повстанцями – представниками різних соціальних верств і угорськими силами безпеки. На сторону повстанців переходили армійські частини, поліція. Найбільшу ненависть повсталі виявляли до органів безпеки та їх співробітників, які займалися протягом післявоєнного періоду репресіями. 28 жовтня 1956 р. І. Надь заявив на засіданні політбюро УПТ: “Якщо рух, що спирається на широку базу, ми будемо вважати контрреволюцією, як ми й оцінювали його спочатку, то не залишається іншої можливості, як придушити його за допомогою зброї, танків і артилерії. Це трагедія. Тепер нам уже ясно, що це не наш шлях... Потрібно стати на чолі тих величезних, могутніх народних сил, що прийшли в рух”. У той же день було ліквідоване міністерство безпеки й оголошено про створення спільних з повстанцями правоохоронних органів. Одночасно І.Надь виступив з ініціативою створення Револьюційного комітету оборони, що повинен був перетворитися в орган керування силами повстанців. Фактично Надь вийшов з-під радянського контролю.

Атмосфера революції і довгоочікуваної волі на якийсь час охопила всю країну. Новий, сформований Надєм уряд виступив за вивід радянських військ з Угорщини, за багатопартійність, скасування цензури. Зрозуміло, Кремль не міг допустити виходу країни-сателіта з-під комуністичної “опіки”. Москва, щоправда, сподівалася якийсь час на підконтрольність Надя у тому сенсі, що він зможе “осідлати” рух і, незважаючи на всілякі декларації, не допустить виходу Угорщини зі Східного блоку. Тому радянське партійно-державне керівництво навіть пішло на відкликання радянських військ з Будапешта. Але події розвивалися явно за іншим сценарієм, ніж той, котрий планував Кремль, до того ж позначалося і нетерпіння повсталих. 31 жовтня президія ЦК КПРС знову прийняла рішення про введення радянських військ.

Поява радянських військових підрозділів викликала лють повстанців. Угорці побачили в цьому акті факт неприкритої окупації суверенної країни. І.Надь мужньо засудив ці радянські кроки. Але сили були нерівні. До того ж Кремль спирався у своїх комбінаціях на апарат УПТ і угорської держбезпеки, який надавав допомогу радянським частинам, що входили. Мужньо захищалися повстанці, на стороні яких були й угорські військові, й поліцейські, але вони не змогли утримати ініціативу. Більш того, ставка на втручання Заходу й ООН виявилася даремною: ніхто не збирався висилати підкріплення борцям за волю Угорщини. Бої на вулицях Будапешта продовжувалися аж до початку листопада 1956 р., коли наступила “нормалізація” по-совєтські: були арештовані тисячі, двісті тисяч відправилися у вигнання. Країна знову опинилася під комуністичним контролем, а на чолі партії й уряду став представник Кремля Янош Кадар, який, щоправда, пішов шляхом

повільної лібералізації місцевого комуністичного режиму. І. Надь, який втік у югославське посольство, був виданий практично під слово честі новій угорській владі, а по суті – СРСР.

У ті тривожні дні на австро-угорському кордоні зосередилася безліч добровольців, які виявили бажання відправитися в Угорщину. Так, наприклад, прикордонний ресторан Ніккельсдорфа був “схожий на перевалочний пункт, куди із Західної Німеччини прибували люди, які розмовляють угорською і одягнені в американську форму.., у кожного з них похідне спорядження”.

В умовах гострого протистояння між двома блоковими системами, що характерно для періоду “холодної війни”, керівники СРСР не виключали збройного втручання в угорські події з боку західних держав. І все це, незважаючи на запевнення американського президента Д. Ейзенхауера, в якому глава Білого дому 26 жовтня 1956 р. інформував М.С. Хрущова про “відсутність інтересу” США до угорських подій, оскільки це “внутрішня справа радянського блоку”. Примітний факт: 20 листопада американські ЗМІ повідомили, що “передбачається розслідування по лінії Конгресу тієї ролі, яку грали радіостанції “Голос Америки” і “Вільна Європа” в тому, що угорські повстанці були переконані, нібито Америка підтримає їхнє повстання за допомогою зброї” [1.-С.35].

Аналіз документів Ради національної безпеки США дає підставу думати, що угорські події застали американських керівників зненацька. Для надання військової допомоги Угорщині США повинні були заручитися згодою своїх союзників, а ті були зайняті війною в Єгипті. Що стосується Австрії, то вона навряд чи стала б ризикувати своїм нейтралітетом, щоб пропустити через свій повітряний простір військово-транспортні літаки. В умовах, коли Англія, Франція та інші держави були втягнені в “суецьку кризу”, Рада безпеки США зняла з порядку денного питання про військову допомогу Угорщині. Надання допомоги Австрії у вирішенні проблеми угорських біженців – єдине, що зробили США [9.-1956.-14 декабрі]. Останню крапку над “і” в угорських подіях поставила XI сесія Генеральної Асамблеї ООН. 12 грудня 1956 р. більшістю держав була прийнята резолюція, що засуджує СРСР у “порушенні політичної незалежності Угорщини”.

Здійснення силових акцій впливу на угорське суспільство заради збереження зголошеного “єдино вірного взірця” соціалізму, недопущення будь-якого відходу від нього, вимагало немало жертв та призвело до безлічі людських трагедій. У боях з 23 жовтня і до січня 1957 р. (коли ще продовжувалися карні операції) загинуло більш ніж 2,5 тис. угорців, число поранених перевищувало 19 тис. З радянського боку прямих жертв серед військових було 720 чол., поранено та травмовано було 2260 [10.-С.339].

Третій етап практично повністю пов'язаний із діяльністю Яноша Кадара.

2. Криза соціалістичної системи, пошуки альтернатив розвитку.

Новому керівництву Угорщини дісталася тяжка спадщина. У суспільно-політичному житті панував страх, апатія та недовіра, в економіці – повна розруха. Практично потрібно було все розпочинати із нуля, та ще під пильним контролем з боку Радянського Союзу. Я. Кадару потрібно було знайти ту золоту середину, яка б давала можливість, не викликаючи підозри в Москві, проводити таку політику, що максимально відповідала б національним інтересам Угорщини в існуючих умовах. І, на думку автора, йому це вдалося зробити, правда, можливості він мав не дуже великі.

Не проста ситуація була і всередині Угорської соціалістичної робітничої партії. Тут йшла боротьба між прибічниками консервативного напрямку (повернення до ракошістських методів управління) і так званими правоопортуністичними та ревізійністськими силами. Для того, щоб досягнути примирення із угорським суспільством, уряду Кадара довелося йти на суттєві компроміси та поступки. Він був змушений вживати заходів щодо покращення життєвих умов для народу та погодитись на реалізацію значної частини вимог жовтневої революції. Комплекс цих заходів у подальшому привів до консолідації суспільства, а потім і визнання влади уряду Я. Кадара в Угорщині.

Щодо економіки, то 60–70-ті роки були періодом перетворення Угорщини із аграрної держави у промислово-аграрну. В країні за допомогою СРСР будувалися металургійні,

хімічні, нафтопереробні, фармацевтичні, машинобудівні заводи та комбінати. При цьому потрібно відзначити, що більшість із цих виробництв забезпечувалися сировиною із Радянського Союзу і були повністю розраховані на ринок країн РЕВ. Цим самим Угорщина міцно прив'язувалася до соціалістичного табору, і будь-який розрив із системою був досить проблематичний, в першу чергу, з економічної точки зору. В сільському господарстві до середини 1962 р. практично було завершено колективізацію, 96% орних земель перейшли до рук кооперативів.

У той же час вся ця система була побудована на директивній плановій економіці, суцільній державній власності на всі засоби виробництва. Тому вже на початку 60-х років внутрішні ресурси системи були вичерпані, і вона почала давати серйозні збої. Зниження темпів економічного розвитку, дефіцит товарів широкого вжитку та продуктів харчування, слабка забезпеченість соціальних програм для населення вимагали реформування народногосподарського комплексу.

Тому Угорщина першою з країн соціалістичної системи ще на початку 60-х років приступила до розробки реформи господарського механізму, головною метою якої було створення умов для інтенсифікації виробництва, зростання продуктивності праці, а також матеріального заохочення робітників до творчої та результативної роботи. Реформа передбачала також надання більшої самостійності підприємствам у здійсненні управління виробництвом, а також робила їх менш залежними від центральних органів управління. Таким чином, роль та функції центрального планування та директивного управління значно зменшувалися, на передній план виходили проблеми товарно-грошових стосунків, практично мова йшла про впровадження у життя деяких елементів ринкової економіки (про що тоді навіть боялися говорити).

Хоч на початку 1966 р. головні елементи реформи були розроблені, але без московського благословення впроваджувати її в життя в угорців сміливості не вистачило. І лише з січня 1968 р. розпочався процес реформування угорської економіки [11]. Москва як на рівні партійного апарату, так і на рівні вчених-економістів уважно відслідковувала хід реформи. При ЦК КПРС було створено спеціальну групу аналітиків, які час від часу відвідували Угорщину, вивчали ситуацію та доповідали керівництву країни. Уважно слідкувало за розвитком процесу реформ і посольство СРСР у Будапешті. Однак, після відомих подій 1968 р. у Чехословаччині впровадження у життя угорських реформ було значно уповільнено, а після 1973 р. було практично призупинено.

Розглядаючи ці спроби реформування соціалістичної економіки, потрібно враховувати, що вони були ініційовані зверху, торкалися лише окремих елементів системи, а не її фундаментальних засад. У силу низки політичних, ідеологічних, економічних причин ці спроби реформування не могли отримати свого логічного завершення, бо тоді вже потрібні були політичні зміни. Звичайно, в умовах розквіту імперії Брежнєва мова про це йти не могла. В той же час невдалі спроби реформування ще раз переконали тих вчених, політиків, які шукали вихід із глухого соціалістичного кута, що косметичними заходами змінити ситуацію на краще не можна. Але спроби угорців у середині 60-х років до реформування підштовхнули реформаторів кінця 80-х – початку 90-х до справжніх трансформацій соціалістичних суспільств.

Повертаючись до подій епохи Я. Кадара, зазначимо, що на початку 80-х років угорський соціалізм переживав усі ознаки системної кризи. Керівництво країни, пам'ятаючи події 1956 р., продовжувало політику підтримання високого життєвого рівня за рахунок іноземних кредитів. Обсяг заборгованості країни за 80-ті роки збільшився вдвічі, склавши суму, що дорівнювала річному національному доходу країни. На той період Угорщина мала найвищу заборгованість на душу населення серед соціалістичних країн [12.-С.45-46]. Все це призвело до значного дефіциту державного бюджету країни, інфляції, зниження купівельної спроможності населення, росту безробіття.

У суспільстві знову заговорили про кризу довіри до влади. Під тиском обставин УСРП повертається до ідей реформування економіки середини 60-х років. Починаючи з 1981 р., дозволено створювати "малі підприємства", в першу чергу, в галузі торгівлі та

обслуговування. Легалізована індивідуальна трудова діяльність та робота за сумісництвом, широкого розповсюдження набули трудові кооперативи у виробничій сфері, зокрема, в легкій промисловості. До речі, саме капітали, зароблені в цій сфері, слугували основою для проведення на початку 90-х років приватизації, створення середнього класу власників.

У політичному житті також наступали зміни. На вибори в парламент було дозволено висувати не одного, а декілька кандидатів. У засобах масової інформації все частіше з'являлися критичні виступи щодо економічної ситуації в країні, становище угорців за кордоном, головним чином у Трансільванії. Як правило, ці виступи залишалися "непоміченими" з боку партійної еліти.

У цьому зв'язку потрібно відзначити наступне. В угорському соціалістичному суспільстві завжди був присутній моральний, а по можливості, і реальний супротив радянському диктату. Причому це неприйняття всього радянського не залежало від того, яку посаду людина займала у державно-партійній ієрархії. І тому, як тільки з'явилася невеличка можливість, без особливого ризику розпочати опозиційну боротьбу, так одразу стали створюватися різні союзи, товариства, громадські організації. Активізувалися вчені-економісти, політологи, які своїми публікаціями створювали своєрідну ідеологічну базу опозиції, роз'яснювали причини кризи, пропонували шляхи виходу з неї та обґрунтовували необхідність політичних змін. Серед них були і досить відомі партійні функціонери І. Пожгаї, М. Сюреш. Так, комуніст-реформатор М. Біхарі в своїх численних публікаціях прямо вказував, що із тупикової ситуації, що склалася, можливий тільки один вихід – зміна існуючого суспільного ладу [13].

Роль своєрідного каталізатора демократизації суспільства в ті роки активно відігравала Спілка письменників Угорщини. І хоча ЦК УСРП досить жорстко поводив себе по відношенню до Спілки: в 1983 р. відповідні санкції були вжиті до керівництва журналу "Mozgo Vilag", в 1986 р. розформована редакція літературного журналу "Tiszatai", але письменники не здавалися. В листопаді 1986 р. на загальних зборах спілки до керівництва організації не був допущений жоден член УСРП, що практично вилилося у відкриту конфронтацію більшості письменників із владою.

У середині 80-х років вже чітко стало зрозуміло, що угорське суспільство готове до найкардинальніших дій щодо зміни суспільного ладу. Зупинка була лише за одним – наскільки Москва була готова відпустити Будапешт із своїх обіймів. Тому прихід до влади в Кремлі М. Горбачова був сприйнятий в Угорщині як манна небесна. Угорцям у цей момент, саме на цьому відрізку історії потрібен був такий Генеральний секретар, який скаже: "Йдіть туди, куди хочете. До Європи, так до Європи, до капіталізму, так до капіталізму і т.п.". І він саме так і сказав. На цьому, практично, завершується третій етап побудови "розвинутого соціалізму" в Угорщині та розпочинається четвертий етап, а саме: підготовка процесу демонтажу тоталітарної соцсистеми та переходу до суспільства, заснованого на принципах демократії та ринкової економіки, впровадження багатопартійної системи.

Можна по-різному оцінювати, з чого розпочався цей демонтаж в Угорщині, але, мабуть, найбільш вірогідно пов'язувати його із датою 27 вересня 1987 р. Саме в цей день у с. Лакітелек зібралося близько 200 угорських відомих громадських діячів, письменників, вчених, серед яких більше було політологів, економістів, істориків та філософів. Головною темою цього зібрання стало обговорення актуальних проблем сьогодення та пошук виходу із ситуації, що склалася. Присутні одностайно погодилися з необхідністю створення організації, в основі ідеології якої будуть народні, християнські та ліберальні цінності. З самого початку було зазначено, що ця організація є центристською, поміркованою політичною силою та за головну мету ставить демократизацію угорського суспільства. Учасники форуму прийняли звернення до угорського народу. З саме з цієї події розпочинається активна діяльність Угорського Демократичного Форуму (УДФ), який з часом став впливовим чинником угорського політичного життя. УДФ вже в січні 1988 р. виступив із вимогою проведення вільних демократичних виборів до парламенту, що було підтримано іншими партіями та рухами.

У цілому 1988 р. став роком відродження багатопартійної системи в Угорщині. Хоча більшість партій до листопада 1989 р., тобто до прийняття закону про громадські організації, боялися називати себе партіями. Але це не вплинуло на їх активність та дії, пов'язані з відкритою опозицією до влади. Почали знову активізуватися так звані історичні партії, які діяли зразу після Другої світової війни, зокрема Партія дрібних сільських господарів, Соціал-демократична партія. Що стосується першої, то її очолив Йозеф Тордян, досить галасливий та популістський політик право-націоналістичного спрямування. Саме він був ініціатором проведення акцій протесту проти політики Чаушеску щодо угорської національної меншини Румунії, демонстрацій 23 жовтня на чергову річницю подій 1956 р. Ці акції були підтримані іншими політичними партіями та рухами.

На той час організаційно сформувалися Спілка вільних демократів (СВД), яка свій початок вела від пражської "Хартії-77" та базувалася на ліберально-демократичних поглядах, Спілка молодих демократів (СМД), яка практично розділяла ті ж самі ідеологічні цінності що і СВД [14.-С.55-94]. Ці дві майбутні досить впливові партії з самого початку заявили про свою антикомуністичну, антисоціалістичну позицію і вступили у відкриту конфронтацію із існуючим режимом.

Керівництво УСРП явно було не готове до такого повороту подій. Новий генеральний секретар партії К. Грос, який замінив на цьому посту Я. Кадара, в своїх виступах допустив досить суттєві помилки, які із обуренням були сприйняті громадськістю. Так, в одному із виступів, він прогнозував можливість термідору, як альтернативу "анархії та хаосу". Це тільки посилювало недовіру до партії, відштовхнуло від неї тих, хто ще коливася, та посилювало табір супротивників [15.-С.86-87].

Угорська опозиція, на відміну від польської, не була такою масовою та популярною. Однак заява К. Гроса стала імпульсом для її консолідації на платформі протидії УСРП як центру, від якого йде небезпека гальмування реформ. Тому всі подальші реформаторські ініціативи партії, у тому числі визнання багатопартійності, записувалися не в актив партії, а опозиції, яка зуміла переконати суспільну думку в тому, що процес демократизації у країні розвивається вже під тиском знизу, тому влада змушена йти на поступки [10.-С.33].

Але в той же час у самій УСРП була достатня кількість реформаторів, які з середини проводили лінію на перетворення партії із соціалістичної в соціал-демократичну. Важливим моментом у цьому процесі стало оприлюднення 28 січня 1989 р. І. Пожгаї висновків спеціальної комісії ЦК УСРП щодо переоцінки подій 1956 р., згідно з якими це була не контрреволюція, а "народне повстання, яке набуло форму боротьби за національну незалежність". Ця переоцінка стала початком кінця існування УСРП, як партії авангардного типу, обтяженої державними владними повноваженнями. Під тиском громадськості партія була вимушена 11 лютого на своєму пленумі заявити про підтримку багатопартійної системи та вільних виборів, а також про свою готовність взяти участь у виборах на конкурентній основі [1.-С.64].

Ці кроки комуністів-реформаторів, направлені на демократизацію суспільства, практично зіграли головну роль у демонтажі тоталітарного суспільства, ще раз показали, що соціалізм в Угорщині тримався тільки на багнетах Радянської армії, навіть всередині УСРП він не мав більшості прихильників. Так, через десять років, що пройшли після зазначених подій, Д. Хорн, один із лідерів партії, а потім керівник Угорської соціалістичної партії скаже: "Зміна системи стала таким керованим зверху процесом, в якому зіграла свою роль як економічна реформа 1968 р., так і та обставина, що Угорщина єдина із країн членів Варшавського договору підтримувала відкриті стосунки із Заходом, із Європейською співдружністю. Реформатори у нас ніколи не переводилися, і, правду кажучи, ми ніколи не хотіли, щоб вони зникли. Ми активно брали участь у хельсінкському процесі, ми перші та єдині підняли питання про можливості контактів із НАТО, ввели міжнародні паспорти, встановили дипломатичні стосунки із Південною Кореєю. Ці кроки були неможливі для будь-яких наших сусідів. Все це було присутнім у наших рішеннях тієї пори, включаючи і відкриття кордонів" [17.-10.09].

У березні – жовтні 1989 р. в Угорщині активно проходила так звана мирна “переговорна революція”. 22 березня 1989 р. з ініціативи Незалежного форуму юристів (формально “нейтральної” організації, що побачила слабкість розрізнених опозиційних сил і небезпеку можливого маніпулювання ними з боку УСРП) був створений Опозиційний круглий стіл (ОКС). Його членами стали Суспільство друзів Байчи-Жилински, СМД, УДФ, СВД, НПДСГ, Угорська народна партія, Соціал-демократична партія і Демократична ліга незалежних профспілок, а потім і Християнсько-демократична партія. ОКС став першим важливим, інституційно оформленим об’єднанням цих сил, що дозволило опозиційним силам виступити єдиним фронтом. Їхня формальна єдність змусила УСРП відмовитися від колишньої тактики вести з ними переговори поодиночі і використовувати ситуацію на свою користь.

Опозиційне об’єднання, хоча воно і виявилось короткочасним, але зіграло важливу роль у справі становлення нової угорської демократії.

Значення ОКС полягає в тому, що продемонструвавши єдність сил опозиції, він став гідною протипагою тоталітарній партійній владі, виявився здатним вести з нею конкретні переговори і добився домовленості з ряду ключових питань переходу до демократії. ОКС поставив під сумнів легітимність Державних Зборів скликання 1985 р. і висловив думку, що вони не можуть виконувати роль Конституційних зборів, чого домагалися комуністи, які бажали скоріше зафіксувати свою провідну роль і в майбутній конституції країни. На думку представників ОКС, існуючий парламент мав право приймати лише тимчасову конституцію і повинен розробити правила тільки для переходу до плюралістичної демократії.

Під тиском реформаторських сил у УСРП і за її межами уряд прийняв ці умови, після чого представники 9 партій і рухів ОКС, а також УСРП із традиційними громадськими організаціями і рухами утворили єдиний Національний круглий стіл (НКС), що провів першу спільну зустріч. 10 червня 1989 р. була підписана перша принципова угода про початок майбутніх політичних переговорів із проблем переходу до функціональної демократії.

З огляду на те, що НКС хоча і ставав поряд з парламентом (легітимність якого піддалася сумніву) важливим, фактично владним органом перехідного періоду, на ділі не мав у своєму розпорядженні права Конституційних зборів, сторони прийшли до згоди про те, що “круглий стіл” не може виконати практичні правові функції. Проте після гострих дискусій НКС усе-таки взявся за підготовку остаточних юридичних текстів щодо оформлення основних, так званих наріжних, законів принципового значення.

Робота НКС проходила в два етапи. До 16 липня 1989 р. (тобто до дня урочистого перепоховання останків І.Надя, відзначеного масовою участю народу) протягом трьох місяців лише узгоджувалися позиції і розроблялися умови переговорів між УСРП і опозицією. Згодом учасники “круглого столу”, характеризуючи цей етап, відзначали, що атмосфера на засіданні була напруженою, “по обидва боки почувалася величезна непевність” у діях, і хоча усі усвідомлювали важливість моменту, у повітрі витав “дух тимчасовості, якоїсь нереальності і навіть атмосфера сюрреалізму”. Прихильники опозиції не вірили в реальність укладених угод, сумнівалися в довговічності позицій лідерів УСРП. На другому етапі переговорів у рамках НКС ще три місяці узгоджувалися позиції УСРП і ОКС, у ході яких завдяки представникам УДФ, як найбільш спокійної і поміркованої політичної сили, удалося домогтися прогресу. Лідери ВДФ, які прагнули до компромісу, успішно виконали роль інтегратора, але при цьому “послідовно домагалися намічених цілей”. Поряд з ними важливу роль зіграли напористість і радикалізм СМД і СВД. Було досягнуто згоди з УСРП з цілого ряду принципових ключових і злободенних питань.

Під час роботи “круглого столу” сторони погодили позиції з проблем економіки, домовилися про необхідні зміни в конституції, про діяльності політичних партій і забезпеченні мирних умов для переходу до демократії. Стосовно проведення виборів у парламент, визначення повноважень президента країни і конкретних модифікацій основного закону позиції сторін розійшлися. Але була досягнута домовленість про установу президентства, часу проведення виборів, про розпуск так званої робочої охорони (по суті

партійної міліції), про заборону діяльності парторганізацій на робочих місцях і ін. Усе це означало, що з ряду ключових для майбутнього країни питань сторонам удалося виробити в цілому погоджені позиції.

18 вересня 1989 р. переговорний процес завершився, і за його підсумками була підписана відповідна угода. СВД і СМД не поставили свої підписи під документом, мотивуючи це небажанням укласти угода з УСРП. На ділі вони прагнули не допустити всенародного обрання президента Угорщини, побоюючись того, що в такому випадку цю посаду може зайняти Пожгаї, авторитетний представник ВСРП. Національний круглий стіл у підсумку виконав свою відповідальну функцію, добившись юридичного закріплення умов мирного переходу до постсоціалістичної демократії, а разом з тим і ролі Конституційних зборів, тому що вироблені ними “наріжні закони”, а точніше відшліфовані в ході переговорів тексти законопроектів уже на початку жовтня 1989 р. були затверджені Державними Зборами Угорщини. Актом підписання угоди в інтересах досягнення загальної національної згоди і вироблення умов мирного переходу, тиха, мирна “переговорна революція” в Угорщині наблизилася до свого кінця і країна встала перед парламентськими виборами на нових політичних умовах.

У жовтні 1989 р. відбувся XIV з’їзд УСРП, який першим серед комуністичних партій ЦСЄ заявив про розпуск партії комуністичної орієнтації та створення соціалістичної партії європейського зразку – Угорської соціалістичної партії (УСП). У прийнятій програмі партія оголосила себе частиною руху за демократичний соціалізм, та партією, яка відстоює інтереси людей найманої праці. УСП підтримала також концепції Соцінтерну.

До березня 1990 р. – часу, коли були проведені перші демократичні вибори до Державних зборів Угорщини, на політичній арені панувала добре структурована опозиція, соціалісти та інші ліві сили на їх фоні виглядали досить невпевнено. Тому і не дивно, що перемогу на виборах отримав Угорський демократичний форум – 42,75% голосів, а УСП – 8,55%, інші ліві партії до парламенту не увійшли.

Підводячи підсумок історичним передумовам політичних трансформацій в Угорщині, можна стверджувати наступне:

- привнесення в Угорщину радянської соціалістичної моделі, подальший розвиток угорського суспільства шляхом копіювання чужого досвіду зрештою призвело до системної кризи, яка, в свою чергу, стала головною причиною зміни суспільно-політичної та економічної системи в країні, іншими словами, причину розвалу соціалістичного ладу варто шукати у самій його природі, яка і за формою, і за змістом була глибоко неприйнятною для угорського народу;
- соціалізм радянського типу тримався на багнетях Радянської армії і, як тільки небезпека військового втручання з боку СРСР пройшла, стали стрімко розвиватися процеси демократизації суспільства. Угорщина всі ці роки морально була із Європою, суспільство вірило, що рано чи пізно країна повернеться до континенту;
- наприкінці 80-х років пошук шляхів реформування угорського суспільства став загальноугорською ідеєю, і політики та вчені, громадські діячі, не дивлячись, до яких політичних сил вони належали, консолідувалися для її реалізації;
- головне, що процес зміни ладу пройшов мирним шляхом, без людських жертв та соціальних потрясінь, практика проведення “круглих столів” показала, що наприкінці ХХ сторіччя людство зуміло виробити таку модель трансформації суспільно-політичного ладу, яка демократичним шляхом може привести до злому тоталітарно-авторитарного режиму та повернення на загально-цивілізаційний шлях розвитку держави.

І останнє. Угорська соціалістична робітничка партія, як і практично всі інші комуністичні партії регіону, показала свою неспроможність ефективно реагувати на виклики часу, будувати свою роботу в умовах конкурентної політичної боротьби, більш того частина керівних членів партії зробила все для того, щоб УСРП розвалилася як політична сила і не заважала реформуванню суспільства. Був це голий розрахунок або зрада, на ці питання ще треба дати відповідь, але вже зараз зрозуміло, що комуністична ідея не

витримала випробування часом і канула в історію разом із тим періодом життя угорського суспільства, який ми називаємо “розвинутий соціалізм”.

Джерела та література

1. Желицкий Б.Й. Общий кризис “реального социализма” и демократические преобразования в Венгрии // Вопросы истории. – 2000. – №6.
2. Большая Советская Энциклопедия. – М., 1971. – Т. 4.
3. Entstalinisierungskrise in Ostmitteleuropa. 1953-1956. Hrsg. von Jan Foitzik. – Zurich, 2001. – Vom. 17.
4. Венгрия 1956 года. Очерки истории кризиса. – М., 1993.
5. Мусатов В.Л. СССР и венгерские события 1956 г.: Новые архивные материалы // Новая и новейшая история. – 1993. – №1.
6. Исторический архив. – 1993.
7. Захарченко В., Попов Ю., Стародуб А. Будапешт, октябрь-ноябрь 1956 г. – М., 1956; Крушинский С. Что произошло в Венгрии. – М., 1956; О событиях в Венгрии. Факты и документы. – М., 1957; Исраэлян В.Л., Николаев Н.Н. Из истории идеологической подготовки контрреволюционного мятежа в Венгрии осенью 1956 г. // Вопросы истории. – 1957. – №12; Фейто Ф. Венгерская трагедия или антисоветская социалистическая революция / Пер. с венг. – М., 1957; Холлош Э. Чего они добивались? / Пер. с венг. – М., 1969; Нежинский Л.Н. Очерк истории народной Венгрии. – М., 1969; Безушко П.П. Контрреволюционные силы и строительство социализма в Венгрии. – М., 1971; История Венгрии. – М., 1972. – Т.3; Война. История. Идеология. (Буржуазная военная история на службе милитаризма). – М., 1974; Советско-венгерские отношения. 1948-1970 гг. Документы и материалы. – М., 1974; Холлош Э., Лайтай В. Площадь республики, 1956 / Пер. с венг. – М., 1978; Мутный поток: Последние дни венгерского фашизма / Пер. с венг. – М., 1981; Яковлев Н.Н. ЦРУ против СССР. – М., 1985; Холлош Э., Лайтай В. “Холодная война” против Венгрии 1956 / Пер. с венг. – М., 1985; Берец Я. Крах операции “Фокус”: Контрреволюция пером и оружием / Пер. с венг. – М., 1986; Берец Я. К 30-летию разгрома контрреволюции в Венгрии // Новая и новейшая история. – 1986. – №6; Сабо М. “Тихая война”: Воспоминания / Пер. с венг. – М., 1987; Громыко А.А. Памятное. – М., 1990. – Кн. 1.
8. Дюрко Ласло. 1956 г.: Предварительное исследование и прагматическое изложение событий. Пер. с венг. // Иностранная литература. – 1988. – №7, 8; Желицки Б.Й. Уроки современной трагедии // Иностранная литература. – 1988. – №9; Бурлацкий Ф. Вожди и советники. О Хрущёве, Андропове и не только о них... – М., 1990; Боффа Д. История Советского Союза / Пер. с итал. – М., 1990. – Т.2; Желицки Б.Й. Венгрия 1956 г. Эволюция оценок венгерских историков // Новая и новейшая история. – 1992. – №3; Кыров А.М. Забудет ли Отечество погибших десантников? // Военно-исторический журнал. – 1992. – №6-7; Мусатов В.Л. СССР и венгерские события 1956 г.: Новые архивные материалы // Новая и новейшая история. – 1993. – №1; Малашенко Е.И. Особый корпус в огне Будапешта // Военно-исторический журнал. – 1993. – №10-12, 1994. – №1; Венгрия 1956 г. Очерки истории кризиса. – М., 1993; Гриф секретности снят. Потери Вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах. – М., 1993; Хрущев С.Н. Никита Хрущёв: кризисы и ракеты. – М., 1994. – Т.1; Волкогонов Д.А. Семь вождей. – М., 1995. – Кн. 2.
9. Желицки Б.Й. Венгрия 1956 г. Эволюция оценок венгерских историков // Новая и новейшая история. – 1992. – №3.
10. Известия.
11. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. – М., 2000. – Т.1.
12. Реформа хозяйственного механизма в Венгрии. – Будапешт, 1968; Az MSzMP határozatai es dokumentumai (1967-1970). – Bp., 1974.

13. Постреволюционная Восточная Европа: экономические ориентиры и политические коллизии. – М., 1995.
14. Fordulat es reform. – Bp., 1986; Tarsadalmi szerzodes. – Bp., 1987; Reform es demokrada. – Bp., 1988.
15. Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. – М., 1997.
16. Марков Д.С., Поляков А.С., Глинкина С.П. Революционные преобразования в странах Центральной Европы: причины и следствия. – М., 1990. – Ч.1.
17. Népszabadság – 1999.

SUMMARY

The article is devoted to the problems of historical roots of political transformation in Hungary in 1980–1990 ths. The author gives a periodisation of the years of Soviet domination in Hungary, analyses crisis of socialist system and search for alternatives of future development. The author resumes that the process of political transformation in Hungary was a peaceful one.

С.В. Пронь

“СИСТЕМА НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ” ТА ЯПОНІЯ (ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “НОВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК” В ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН)

Із закінченням “холодної війни” і руйнуванням біполярної системи у 1990-ті роки політична еліта Японії демонструвала підвищений інтерес до проблем системного сприйняття світового устрою, перш за все, під кутом зору об’єктивних потреб у розробці нових ідей в області національної безпеки в умовах формування нового світового порядку на ХХІ століття.

Проте, не дивлячись на те, що у 1990-ті роки практично неможливо було знайти жодної серйозної політологічної праці, в якій не зустрічалося б поняття “новий світовий порядок”, змістовна сторона цього системного терміна до сьогодні чітко не визначена і залежить від інтерпретації його тими чи іншими дослідниками. Згідно з найбільш відомою в японських і західних академічних колах концепцією американського політолога Лінна Міллера, головною ознакою світового порядку є присутність у світовій системі певного домінуючого принципу, яким свідомо або стихійно керувались би держави у світі [1.-Р.29-32] Саме таким, на його думку, до Першої світової війни був принцип “дозволеності” (laisser-faire). Стосовно системи міжнародних відносин цей принцип передбачав відмову однієї країни від стримуючих її зовнішньополітичну поведінку зобов’язань щодо партнерів з міжнародного співтовариства і водночас від спроб перешкодити їм у здійсненні завдань з реалізації їх національних інтересів у всіх випадках, крім тих, коли це безпосередньо загрожує інтересам безпеки даної держави. Але після Першої світової війни принцип “laisser-faire” поступився місцем іншому принципу регулювання міжнародних відносин, а саме “вільсоніанському”, тобто інтервенціоністському, вперше запропонованому президентом США Вудро Вільсоном у 1918 р. і в майбутньому реалізованому в політичній практиці Ліги Націй, ООН, а після “холодної війни” – здійсненому в політиці США і НАТО по формуванню світопорядку. Таким чином, за Міллером, “світовий порядок” повинен сприйматися не як “устрій” системи міжнародних відносин, а як поведінка держави в даній системі.

Деякі теоретики також схилились до розуміння світопорядку як “постаті дій”, але на відміну від Міллера, вони віддають перевагу акцентуванню на втілення у зовнішньополітичну поведінку країни розумного обмеженого начала, пов’язуючи це з необхідністю зміцнення як національної безпеки, так і стабільності системи в цілому. Англійський теоретик Роберт Купер, наприклад, пропонує трактувати поняття “світовий